

Zingen verbindt?!

SOCIALE VERBINDING IN DE SETTING VAN EEN KOORPROJECT: EEN CASE STUDY

HKU UTRECHTS CONSERVATORIUM – EDUCATIE AFSTUDEER WERKSTUK

STUDENT: TIMON VAN VELZEN

HOOFDVAK: ZANG (KLASSIEK, BACHELOR OF MUSIC)

BEGELEIDING: KARIN VAN DER POEL EN HELEEN GERRETSEN

DATUM: 16 AUGUSTUS 2020

1. INLEIDING

Iets wat mij gedurende mijn conservatoriumopleiding tot zanger is blijven bezighouden is de vraag of ‘professioneel’ zingen niet een hele vreemde gedachte is. Wellicht zelfs paradoxaal. Als iets als ‘professioneel zingen’ bestaat dan moet er ook zoiets zijn als ‘professioneel ademen’, ‘professioneel spreken’, ‘professioneel emoties uiten’, ‘professioneel verhalen vertellen’, ‘professioneel lachen’, ‘professioneel roepen of gillen’ en ‘professioneel door mensen heen praten’. Misschien is een combinatie van al deze dingen eigenlijk ook precies dat wat ‘professioneel zingen’ is en laat dat wellicht ook zien dat de lijn tussen ‘zingen’ en ‘professioneel zingen’ een hele dunne is. Ademhalen, spreken, emoties uiten, verhalen vertellen, lachen, roepen, gillen, door mensen heen praten: dingen die over het algemeen niemand vreemd zijn. En zingen lijkt me daarmee niet los te zien van expressie, communicatie en daarmee sociale interactie.

In de scriptie die ik schreef voor mijn sociologische opleiding heb ik gekeken naar de relatie tussen muzikale activiteit en sociaal kapitaal (Van Velzen, 2018). Literatuuronderzoek suggereert dat muzikale activiteit duidelijk een sociale kant heeft en dat dit zowel geldt voor muziek *maken* als muzikale *consumptie*. De resultaten suggereren dat in het bijzonder de mensen die concerten bezoeken van *meerdere* soorten muziekgenres meer vertrouwen in anderen hebben dan de mensen die geen concerten bezoeken. Aangenomen wordt dat vertrouwen een wezenlijke indicator is van sociale verbinding (Van Velzen, p. 7-8).

Om meer inzicht te krijgen in welke (andere) aspecten van muzikale activiteit een rol kunnen spelen in processen van sociale verbinding en wederzijds vertrouwen, lijkt het zinvol om case studies te doen naar welke mechanismes er plaatsvinden in koren en muziekverenigingen (Van Velzen, 2018, p. 27). Ook het feit dat het genoemde onderscheid op genre relevant lijkt te zijn, suggereert dat nader onderzoek naar de eigenlijke mechanismes nuttig is.

In dit onderzoek zal meer in de praktijk worden gekeken naar deze processen als het gaat om muzikale activiteit (in dit geval actief participierend) en sociale verbinding. De intentie is om, middels een interview met koordirigent Maarten Wassink (oprichter van ‘The Choir Company’) en een case study bij een projectkoor onder mijn eigen leiding, hier niet alleen meer concreet inzicht in te verkrijgen maar ook te komen tot suggesties voor praktische toepassingen in een muzikaal-educatieve (groeps)context. Daarmee worden koren en muziekverenigingen als educatieve contexten beschouwd.

De onderzoeksvragen die centraal staan in dit onderzoek luiden als volgt:

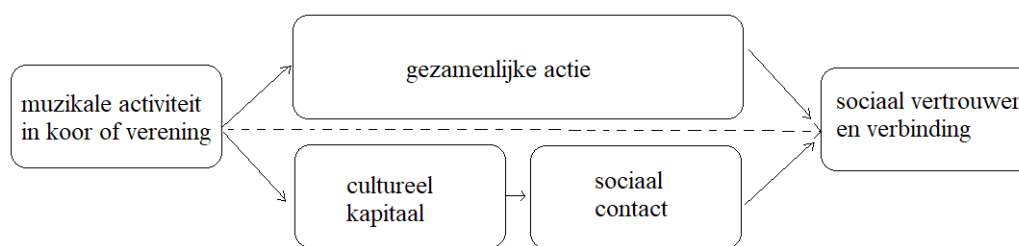
- 1) *KAN MUZIEK/ZANG IN DE CONTEXT VAN EEN KOOR- OF MUZIEKVERENIGING BIJDRAGEN AAN SOCIALE VERBINDING?*
- 2) *WELKE MUZIKALE EN ACTIVITEIT-SPECIFIEKE FACTOREN SPELEN HIERIN EEN ROL?*

De twee onderzoeksvragen zijn in die zin onafhankelijk, dat ook als er geen aanwijzingen zijn een *causaal* verband te vermoeden van muzikale activiteit op sociale verbinding er gekeken kan worden

naar andersoortige relaties en mechanismes. Eerst zal voortbouwend op mijn eerdere onderzoek een theoretisch kader geschetst worden, dan zullen de onderzoeksmethodes worden toegelicht en vervolgens wordt er gekeken naar mogelijke conclusies op volgend uit het gedane onderzoek. Ten slotte zullen er suggesties worden gedaan voor toepassingen in de muzikale praktijk.

2. THEORIE: GEZAMENLIJKHEID EN CULTUREEL KAPITAAL

Uitspraken in de trant van ‘muziek verbindt’ of ‘samen zingen maakt één’ klinken wellicht bekend in de oren. Het is misschien ook niet toevallig dat muziek en zang in heel veel sociale situaties gebruikt worden, zoals in het voetbalstadion, op Koningsdag, tijdens religieuze bijeenkomsten en in militair verband. Onderzoek wijst uit dat muziek niet alleen emotionele effecten kan hebben op mensen (Scherer en Zentner, 2001; Webster en Weir, 2005; Nilsson, 2008), maar ook een rol kan spelen in het tot stand komen van sociale gedragingen (Allen et al., 2007; Brown en Volgsten, 2005; Anshel en Kipper, 1988). Het theoretisch model dat in dit onderzoek leidend is wordt in figuur 1 min of meer visueel samengevat.

Figuur 1. Theoretisch figuur: gezamenlijke actie en cultureel kapitaal

Volgens neuroloog Walter J. Freeman speelt muzikale activiteit een belangrijke rol in het tot stand komen van wederzijds vertrouwen (1998, p. 412) en hangt dit in het bijzonder samen met de *gezamenlijkheid* van de actie (Freeman). Wellicht kan deze gezamenlijkheid in het geval van vocaal-muzikale activiteit liggen in de actie zelf, in het gezamenlijke doel of in een gezamenlijke ambitie, zoals het toewerken naar een uitvoering. Meer specifiek onderzoek naar processen van sociale verbinding in een koorsetting wijst een positief effect van groepszang op persoonlijk sociaal vertrouwen en coöperatief gedrag uit (Anshel en Kipper, 1988). Daarbij wordt gesuggereerd dat dit effect zowel geldt in het geval van actieve als passieve deelname.

Op basis van literatuuronderzoek is in de genoemde scriptie over concertbezoek een theoretisch model ontwikkeld dat de mogelijke rol van *cultureel kapitaal* in het tot stand komen van sociaal kapitaal en sociale verbinding beschrijft (Van Velzen, 2018). Verwacht wordt dat muzikale activiteit persoonlijk cultureel kapitaal impliceert én oplevert, doordat het iemand kennis over muziek en cultureel inzicht geeft. Dit kan in zichzelf helpen in het contact maken met andere mensen. Daarnaast biedt de muzikale

activiteit zelf (zoals een workshop, koorrepetitie of concert), dat geoperationaliseerd kan worden als een *sociaal-culturele gebeurtenis* (Van Velzen, p.6), ook de gelegenheid om mensen te ontmoeten. Dit levert uiteindelijk meer sociaal kapitaal en vertrouwen op, ofwel sociale verbinding. Voor een uitgebreidere theoretische verklaring en toelichting hiervan verwijs ik u door naar het genoemde scriptieverslag uit 2018.

2.1. Hypotheses

Een belangrijk verschil met mijn eerdergenoemde onderzoek is dat nu meer specifiek gekeken wordt naar wat het *persoonlijke* effect is van samen musiceren (actief) op iemands gevoel van verbinding met de groep waarmee gemusiceerd wordt. Al met al kan vanuit de theorie gesuggereerd worden dat de gezamenlijkheid van het musiceren, in combinatie met het cultureel kapitaal en de gelegenheid om elkaar te ontmoeten, bij kan dragen aan een gevoel van sociale verbinding. Daaruit volgt de eerste hypothese:

H1: Meer muzikaal-vocale activiteit in een groepscontext resulteert in meer sociale verbinding (ten minste binnen de groep zelf)

Om de tweede onderzoeksvraag te beantwoorden zal ook gekeken worden naar specifieke muzikale en conditionele factoren. Een aantal hypothesen zal getoetst worden:

MENSEN ERVAREN MEER GEVOEL VAN VERBINDING MET HET KOOR...

H2: ...tijdens het zingen zelf dan tijdens de rest van de repetitie

In het geval de gezamenlijkheid (Freeman 1998) van het musiceren *zelf* cruciaal is, is aan te nemen dat mensen het gevoel van verbinding extra sterk ervaren tijdens het daadwerkelijke zingen. Verondersteld wordt dat de gezamenlijkheid het hoogst is als iederéén zingt:

H3: ...als het hele koor tegelijk zingt

Onderzoek wijst uit dat de sociale mechanismes kunnen verschillen per muziekstijl (Allen et al., 2007). Volgens Pierre Bourdieu zijn bepaalde genres geassocieerd met meer cultureel kapitaal (1984). Klassieke muziek lijkt geassocieerd te zijn met meer cultureel kapitaal dan bijvoorbeeld popmuziek (Roose en Vander Stichele, 2010). Daarbij kan verwacht worden dat klassieke melodieën meer een beroep doen op een gezamenlijke gedeelde culturele basis dan veel populaire muziek (althans in een kerkelijke context).

H4: ...tijdens het zingen van klassieke/melodische muziek dan van populaire/swingende muziek
Verondersteld wordt eveneens dat de gezamenlijkheid groter is in het geval van éénstemmigheid, waaruit volgt:

H5: ...*in het geval van éénstemmigheid dan van meerstemmigheid*

De verwachting is dat als iemand een partij zingt met een onprettige ligging, deze persoon meer bezig is met zijn/haar eigen problemen en daardoor minder de gezamenlijkheid van de activiteit ervaart. Diezelfde verwachting geldt voor wanneer mensen in een vreemde en niet-gedeelde taal moeten zingen of wanneer mensen een stuk niet kennen.

H6: ...*als de ligging van de te zingen partij prettig is*

H7: ...*als in de landstaal wordt gezongen*

H8: ...*als ze het stuk dat gezongen wordt kennen*

Verondersteld kan worden dat muzikale vooruitgang een beroep doet op het gevoel van gezamenlijkheid (een gemeenschappelijke spirit om ergens voor te gaan), evenals dat het een indicatie is voor een toename van cultureel kapitaal.

H9: ...*als er vooruitgang geboekt wordt*

Ook zou kunnen worden aangenomen dat de ervaren gezamenlijkheid groter is wanneer er een goede sfeer is tijdens de activiteit.

H10: ...*als mensen de sfeer als goed ervaren*

Literatuur suggereert dat een leider van een groep een centrale vormende rol heeft in het proces van groepsidentificatie (Thomas et al., 2013, p.7). Aangenomen wordt dat als mensen de opstelling van de leider als prettig ervaren, dit positief zal bijdragen aan hun gevoel van verbinding met de rest van het koor.

H11: ...*als mensen de opstelling van de dirigent als prettig ervaren*

In bijvoorbeeld voetbalstadia of kerken heeft het samen zingen een gedeelde inhoudelijke betekenis, zoals een dezelfde ploeg aanmoedigen of God aanbidden. Dit vergroot de gezamenlijkheid en daaruit volgt:

H12: ...*als de tekstuele inhoud als gezamenlijk ervaren wordt*

3. ONDERZOEKSMETHODEN

Als het gaat om sociale verbinding in koren is het niet alleen interessant om te kijken naar bestaande vaste koren, maar misschien nog wel meer om te kijken naar projectkoren. Dit omdat in het bijzonder in projectkoren binnen een kort tijdsbestek een groepsproces plaatsvindt waarbij ook binnen datzelfde tijdsbestek een muzikaal resultaat bereikt moet worden.

Het empirisch onderzoek bestaat uit twee componenten. Ten eerste een kwalitatief interview met koordirigent Maarten Wassink, die in Nederland onder de vlag van 'The Choir Company' al jaren diverse grote koorprojecten leidt. Ten tweede is door mij in 2019 bij wijze van case-study een enquête gehouden onder de leden van een projectkoor dat onder mijn eigen leiding stond. Dit project vond plaats

in de kerkelijke gemeente Kruispunt Vathorst in Amersfoort (<https://kruispuntvathorst.nl/>). De online enquête geeft informatie over in hoeverre de leden zich met het koor verbonden voelen en in welke situaties dit volgens hen meer of minder het geval is. Er wordt dus gekeken naar het *ervaren gevoel van verbinding* van de afzonderlijke koorleden.

Zie *Appendix A* voor de volledige beschrijving, inhoudelijke uitwerking en analyse van het interview met Maarten Wassink. Zie *Appendix B* voor meer complete informatie over het koorproject, de operationalisering van de variabelen, de uitgevoerde statistische analyses en de interpretatie van de resultaten.

4. CONCLUSIE EN PRAKTISCHE TOEPASSINGEN

Op basis van dit onderzoek is het antwoord op de eerste hoofdvraag, *of muziek/zang in de context van een koor of muziekvereniging sociale verbinding vergroot*, niet eenduidig te geven. De resultaten van de enquête bij het projectkoor in kerkelijke gemeente Kruispunt Vathorst laten zien dat er binnen een koor wel degelijk een gevoel van sociale verbinding kan bestaan, ook in het geval van een relatief kortstondig koorproject. Dit gevoel lijkt ook enigszins generaliserend: de verbinding wordt ook buiten de repetities om ervaren. De aanwezigheidsfrequentie van de koorleden blijkt in dit onderzoek geen significante voorspeller van het gevoel van sociale verbinding te zijn. Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat in een kort project het gevoel van verbinding niet zozeer afhankelijk is van de hoeveelheid tijd die je als koor samen doorbrengt, maar (aansluitend bij de Freeman, 1998) meer van de intensiteit van de gezamenlijke actie. Uit de analyse van hypothese 2 lijkt geconcludeerd te kunnen worden dat tijdens het zingen de sociale verbinding nog sterker wordt ervaren. Dit absolute verschil kan ook enige support geven voor de eerste hypothese, dat de eigenlijke muzikaal-vocale actie de verbinding vergroot. Dat sluit voornamelijk aan bij het idee van gezamenlijkheid, waarbij dus geen bewijs is dat dit relatief sterke gevoel van verbinding *tijdens* het zingen ook positief bijdraagt aan het *generaliserende* gevoel van verbinding met elkaar.

In het interview met Maarten Wassink, dirigent van The Choir Company, komt de term *gelijkgestemdheid* naar voren. Die gelijkgestemdheid onder deelnemers bestaat bijvoorbeeld in het feit dat, in het geval van een koorproject, de deelnemers vaak al een gedeelde basis hebben in het feit dat ze van zingen houden. Ook uit de enquête blijkt dat 65% van de respondenten hierom meedoen met het project. Gesuggereerd zou kunnen worden dat er vaak bij aanvang al een zekere gedeelde basis is (een bepaalde mate van gedeeld cultureel kapitaal), die wellicht extra present ervaren wordt tijdens het samen zingen.

Kijkend naar de tweede hoofdvraag, *welke muzikale en activiteit-specifieke factoren een rol spelen* in deze sociale verbinding binnen de context van een koor of muziekvereniging, lijkt een aantal dingen in overeenstemming met de verwachting vanuit de theorie en een aantal dingen juist niet.

Maarten Wassink benoemt de samenbindende werking van het samen zingen. Hij benadrukt dat door tijdens concerten het publiek te laten *meezingen* ook het gevoel van verbinding tussen het koor en de bezoekers versterkt kan worden. Zoals gezegd blijkt ook uit de enquête dat de koorleden zich in het bijzonder tijdens het zingen van stukken verbonden voelen, meer dan tijdens de pauzes en om de repetities heen. Daarin lijkt dus de gezamenlijke actie, en niet per se de gelegenheid om mensen te ontmoeten, een aantoonbare rol te spelen in het ervaren van die sociale verbinding. Dit lijkt het sterkst als het hele koor samen zingt, al zullen de deelnemers zich wellicht sowieso meer op hun gemak voelen als er met een grotere groep gezongen wordt. Als anderen zingen wordt het versterkte gevoel van verbinding en ‘gemeenschappelijke spirit’ niet ervaren, wat niet congrueert met de bevindingen van Anshel en Kipper.

Qua muzikale factoren benoemt dirigent Wassink het belang van een balans in de moeilijkheid van het repertoire, evenals dat het repertoire vooraf voor iedereen duidelijk moet zijn. Ook uit de enquête blijkt dat de leden zich minder op hun gemak voelen als de ligging van de te zingen partij als niet prettig ervaren wordt. Opvallend genoeg wordt er, in tegenstelling tot de verwachting, een sterkere gemeenschappelijke spirit ervaren als er *meerstemmig* gezongen wordt dan wanneer er eenstemmig gezongen wordt. Wellicht dat de meerstemmigheid onderlinge interactie en een gevoel van gezamenlijkheid bevordert. Als het gaat om genre is uit de surveydata eveneens een tegengestelde relatie gevonden: de ervaren sociale verbinding is groter wanneer er *swingende* muziek wordt gezongen dan wanneer er traditionelere melodische stukken gezongen worden. Dit zou te maken kunnen hebben met het soms uitdagende en activerende ritmische element dat de gezamenlijkheid en interactie wellicht vergroot. Maarten Wassink ziet genre op zichzelf niet als een belangrijke factor als het gaat om sociale verbinding.

Volgens Wassink is ook het *ergens naar toe werken* een belangrijke samenbindende factor, ook is er vanuit de survey enige ondersteuning voor hypothese 9 dat vooruitgang bijdraagt aan het gemeenschapsgevoel. Dit impliceert wellicht zowel cultureel kapitaal als een zekere gezamenlijkheid (Freeman). Maarten Wassink benadrukt ook de aandacht voor de tekstuele inhoud als samenbindende factor. De enquête geeft hier slechts beperkte informatie over en daarmee geen ondersteuning voor de hypothese, maar dit zou verder onderzocht kunnen worden. Dat geldt ook voor de functie die *uit het hoofd zingen* zou kunnen hebben in het tot stand komen van interactie en een sterker verbondenheidsgevoel.

De koorleden die deelnamen aan de enquête voelden zich naar verwachting gemiddeld significant minder op hun gemak wanneer er een onbekend stuk gezongen werd of wanneer ze hun partij kwijt waren. Ook Wassink geeft uit eigen ervaring aan dat teveel *nieuw repertoire* hierin belemmerend kan zijn. Er zijn geen aanwijzingen om aan te nemen dat de te zingen taal een rol speelt. De *sfeer* lijkt wel een rol te spelen in de mate waarin de koorleden zich verbonden voelen en op hun gemak voelen om voluit te zingen. De surveyresultaten suggereren dat de dirigent hier een reële rol in speelt, maar de informatie is te beperkt om iets te zeggen over een mogelijk mechanisme. Twee koorleden benoemden

een ongedwongen opstelling en uitgesproken waardering voor de stemgroep als zijnde helpend voor het leerproces en de mate waarin ze zich op hun gemak voelen.

Al met al lijken er aanwijzingen te zijn dat in een koorsetting een zeker gevoel van verbinding kan bestaan en dat vocaal-muzikale activiteit (zoals samen zingen) een gevoel van een gemeenschappelijke spirit teweeg kan brengen of versterken. In hoeverre dit op de wat langere termijn ook daadwerkelijk meer sociale verbinding oplevert is niet duidelijk op basis van de resultaten. Met name de gezamenlijkheid van de activiteit (het zingen zelf en het gezamenlijke doel) lijkt deze gemeenschappelijke spirit te versterken. Een prettige sfeer en een als prettig zingbaar ervaren zangpartij lijken bij te dragen aan dat iemand zich meer op het gemak voelt.

Voor suggesties voor vervolgonderzoek en een discussie van de mogelijke beperkingen aan dit onderzoek kunt u *Appendix C* raadplegen.

4.1. Praktische toepassingen voor onder meer koren en muziekverenigingen

Om te beginnen wordt de aanname gedaan dat sociale verbinding, een gemeenschappelijke spirit en zangers/spelers die zich op hun gemak voelen binnen de muziekvereniging behoren tot de gewenste situatie. Meer dan de helft van de ondervraagde koorleden stelt dat de algehele sfeer een cruciale rol speelt in of ze de ruimte voelen om voluit te zingen: sfeer werd zelfs vaker genoemd dan de te zingen muziek of de dirigent.

Het sociale element bij muzikale groepsactiviteiten lijkt wellicht soms af te leiden van het eigenlijke muzikale proces, aan de andere kant suggereert dit onderzoek dat het sociale aspect juist ook beleefd wordt *in de muzikale actie zelf* (en de gezamenlijkheid daarvan). Bovenstaande zaken kunnen een stimulans zijn om tijdens repetities en muzikale bijeenkomsten de focus echt te leggen op waar de meesten voor komen: het samen muziek maken. Daarin ligt de gezamenlijkheid en daarin wordt de gemeenschappelijke spirit ervaren: er is een gemeenschappelijk doel en dat mag constant voor ogen blijven. Dit lijkt niet zozeer te gelden voor het doen van oefeningen. Dit onderzoek suggereert dat relatieve ‘uitdagingen’ als meerstemmigheid en swingende muziek bij kunnen dragen aan deze spirit en dat het belangrijk is om, afhankelijk van het type koor/vereniging en het niveau, niet teveel onbekende stukken te kiezen en een zorgvuldige moeilijkheidsafweging te maken. Groepen die dat niet gewend zijn zouden kunnen experimenteren met uit het hoofd zingen. Ook zou het helpend kunnen zijn om stem- of instrumentgroepen zo min mogelijk stil te laten zitten, door bijvoorbeeld iedereen mee te laten neuriën als de altpartij doorgenomen wordt.

Dit zou kort samengevat kunnen worden als volgt: tijdens een muzikale bijeenkomst mag vooral ook echt muziek gemaakt worden (actieve betrokkenheid en een gemeenschappelijke spirit). Daarbij maken een goede sfeer en positieve conditionering dat de leden zich op hun gemak voelen. Als alle deelnemers ‘lekker en voluit’ spelen en tijdens de uitvoering de hele zaal hard mag meezingen, dan zijn we al een heel eind toch?

REFERENTIES

- Allen, M., Herrett-Skjellum, J., Jorgenson, J., Kramer, M. R., Ryan, D. J., & Timmerman, L. (2007). Effects of music. *Mass media effects research: Advances through meta-analysis*, 263-279.
- Anshel, A., & Kipper, D. A. (1988). The influence of group singing on trust and cooperation. *Journal of Music Therapy*, 25(3), 145-155.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard university press.
- Brown, S., & Volgsten, U. (Eds.). (2005). *Music and manipulation: On the social uses and social control of music*. Berghahn Books.
- Freeman, W. J. (1998). A neurobiological role of music in social bonding. In N. Wallin, B. Merkur, & S. Brown (Eds.), *The Origins of Music* (pp. 411-424). Cambridge MA, United States of America: MIT Press.
- Jones, P. M., & Langston, T. W. (2012). Community music and social capital. *The Oxford handbook of music education*, 2, 120-137
- Langston, T. W., & Barrett, M. S. (2008). Capitalizing on community music: A case study of the manifestation of social capital in a community choir. *Research Studies in Music Education*, 30(2), 118-138.
- Nilsson, U. (2008). The anxiety-and pain-reducing effects of music interventions: a systematic review. *AORN journal*, 87(4), 780-807.
- Roose, H., & Vander Stichele, A. (2010). Living room vs. concert hall: Patterns of music consumption in Flanders. *Social Forces*, 89(1), 185-207
- Rovai, A. P. (2002). Development of an instrument to measure classroom community. *The Internet and higher education*, 5(3), 197-211.
- Scherer, K. R., & Zentner, M. R. (2001). Emotional effects of music: Production rules. *Music and emotion: Theory and research*, 361-392.
- Thomas, G., Martin, R., & Riggio, R. E. (2013). Leading groups: Leadership as a group process.
- Van Velzen, N. T. (2018). *Concertbezoek en vertrouwen: een verkennend onderzoek* (Bachelor's thesis).
- Webster, G. D., & Weir, C. G. (2005). Emotional responses to music: Interactive effects of mode, texture, and tempo. *Motivation and Emotion*, 29(1), 19-39.

Appendix:

- Bolliger, D. U., & Inan, F. A. (2012). Development and validation of the online student connectedness survey (OSCS). *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(3), 41-65.

APPENDIX A: TOELICHTING EN UITWERKING INTERVIEW DIRIGENT MAARTEN WASSINK

Een organisatie die zich bezig houdt met het organiseren van diverse koorprojecten in heel Nederland is ‘The Choir Company’. Zij hebben een groot netwerk opgebouwd van amateurzangers die meezingen in de projecten en van concertbezoekers. Om deze redenen heeft een interview plaatsgevonden met oprichter en dirigent Maarten Wassink: over zijn kijk op de relatie tussen muzikaal-vocale activiteit en sociale verbinding, evenals zijn eigen ervaringen en observaties.

Als dirigent heeft Maarten Wassink (met een achtergrond in schoolmuziek) de passie om door middel van muzikale (koor)projecten en concerten mensen te verbinden. Daarbij benadrukt hij de waarde van het samen zingen en interactie, niet alleen binnen het koor maar ook met het publiek in de zaal. Dat is één van de redenen dat bij concerten van de Choir Company ook het publiek met enige regelmaat mee mag zingen.

Maarten Wassink noemt een aantal elementen die volgens hem belangrijk zijn bij het vormgeven van een koorproject, het toewerken naar concerten en het tot stand komen van interactie en verbinding. Muzikaal gezien benoemt hij dat het in zijn ervaring belangrijk is dat het repertoire voor iedereen duidelijk vastligt, dat er niet teveel onbekend of nieuw repertoire is en dat het vooral ook niet te complex of moeilijk is. Een zekere uitdaging is van belang in een deel van het repertoire, maar het is belangrijk deze grens goed in de gaten te houden omdat mensen anders ook af kunnen haken.

Om als koor sterk over te komen en goed te kunnen interacteren/communiceren benadrukt hij ook een focus op de tekst en inhoud. Daarom is er ook tijdens koorrepetities soms ruimte voor koorleden om zelf iets te delen dat gerelateerd is aan de inhoud van wat er gezongen wordt, bijvoorbeeld op geloofsgebied. Later komt ook uit het hoofd zingen aan bod. Volgens Maarten Wassink is dat erg belangrijk om als koor echt bezig te kunnen zijn met communicatie en ook uitstraling.

Andere zaken die volgens dirigent Wassink een rol spelen in het (groeps)proces is het element van samen ergens naartoe werken, de plek waar iemand staat in het koor en de mediërende rol van de dirigent. Deze aspecten zijn verder inhoudelijk in het gesprek niet heel concreet uitgewerkt. Wel gaf Maarten Wassink aan dat in zijn ogen de sociale verbinding voor een deel ook samenhangt met een zekere gelijkgestemdheid: de mensen die eraan meedoen hebben vaak een gedeelde basis in het feit dat ze bijvoorbeeld van zingen houden of (in het geval van de Choir Company vaak) kerkelijk betrokken zijn.

Interpretatie

Kijkend naar de onderzoeksvragen lijkt dirigent Maarten Wassink aan te nemen dat muzikale activiteit wel degelijk een rol kan spelen in het tot stand komen van sociale verbinding, in die zin dat dit zelfs één van de doelstellingen is van de organisatie. Aanvullend aan de eerder beschreven hypothesen benadrukt Wassink het belang van duidelijk vastgelegd en niet té lastig repertoire, evenals het belang van kooruitstraling en directe interactie met het publiek. Daarmee vindt de verbinding niet alleen binnen het

koor zelf plaats. *Uit het hoofd zingen* en aandacht voor de gezongen tekst kunnen hieraan volgens hem enorm bijdragen.

Ook wijst Wassink op het punt van *gelijgestemdheid*, iets wat te maken heeft met een soort natuurlijke selectiviteit: al voor er überhaupt gezongen wordt zijn er al bepaalde eigenschappen die de groep gemeenschappelijk hebben, zoals het houden van zingen of een gedeelde kerkelijke basis. Wellicht dat er daarmee vooraf al een zekere gezamenlijkheid of groepsidentificatie is waarbij de muzikaal-vocale actie zelf, als een soort ritueel of *expressie* van deze gezamenlijkheid (Jones en Langston, 2012), dit gemeenschappelijke gevoel kan versterken.

APPENDIX B : HET KOORPROJECT, DATAVERZAMELING, ANALYSES EN RESULTATEN

Kruispunt Vathorst is een protestantse gemeente met ongeveer 900 bezoekers, uit Vathorst zelf (de nieuwbouwwijk waar de kerk staat) en uit omliggende plaatsen. Er geldt een lage gemiddelde leeftijd en de gemeente is de afgelopen periode erg gegroeid, wat maakt dat sociale verbinding een relevant en actueel thema is. Het koorproject vond plaats in het najaar van 2019, met twee uitvoeringen op eerste Kerstdag. Veertig personen namen deel aan het project. Een (klein) aantal van hen kwam van buiten de gemeente. Er waren tien repetities, waarbij soms ook per stemgroep of geslacht gewerkt werd. De bijeenkomsten vonden plaats in de kerk, en de afgelopen jaren is er vaker een dergelijk koor geweest, vóór 2018 onder leiding van iemand anders.

Er is tijdens het project een enquête afgenomen onder de deelnemers, die ze zelf thuis digitaal konden invullen. Dat gebeurde over een periode van bijna een maand, dus het meetmoment was niet voor iedere respondent op hetzelfde punt in het proces. 31 van de 40 deelnemers hebben aan de enquête deelgenomen, dat levert een response rate op van 77,5%. Het is goed om te realiseren dat het zou kunnen dat de negen missende cases gemiddeld zich minder met het koor verbonden voelden en dat dit meespeelt in het feit dat ze de enquête niet hebben ingevuld. Relevant is eveneens om te benadrukken dat de informatie over de onafhankelijke variabele gaat over de individuele *ervaren* gevoelens van verbinding.

Variabelen en methoden

De enquête beoogt informatie te krijgen over in hoeverre de leden zich verbonden voelen met het koor en welke aspecten hierbij mee zouden kunnen spelen. Om *sociale verbinding* (de afhankelijke variabele) te meten is gebruik gemaakt van een gevalideerde schaal (een sub-schaal van de ‘Classroom Community Scale’ van Rovai, 2002). Deze schaal heeft een hoge betrouwbaarheid en is in het bijzonder bruikbaar voor dit onderzoek omdat de schaal ontwikkeld is voor het meten van gemeenschapsgevoel in een *educatieve* context. Zoals gezegd wordt in dit onderzoek een projectkoor beschouwd als een educatieve context. In het onderzoek van Rovai (2002) gaat het ook om een groepsproces in een relatief kort tijdsbestek.

In een vertaalde en iets aangepaste vorm worden de volgende tien stellingen gebruikt om sociale verbinding te meten, waarbij middels een vijfpunts-Likertschaal wordt gevraagd in hoeverre de respondent het er mee eens is (‘helemaal mee oneens’ tot ‘helemaal mee eens’).

1. Ik voel tijdens dit project dat de koorleden naar elkaar omzien
2. Ik voel me verbonden met de andere koorleden
3. Ik ervaar een gemeenschappelijke spirit binnen het koor
4. Ik ervaar het koor als een soort grote familie
5. Ik voel me geïsoleerd binnen het koor

6. Ik vertrouw de andere leden in dit koorproject
7. Ik voel dat ik van de andere leden op aan kan
8. Ik voel dat andere koorleden op mij rekenen of van mij afhankelijk zijn
9. Ik voel me onzeker over andere koorleden
10. Ik vertrouw erop dat andere koorleden me zullen helpen als dat nodig is

Naast deze gevalideerde schaal is ook nog gevraagd in hoeverre mensen zich verbonden voelen met hun stemgroep in het bijzonder. Om in te kunnen schatten in hoeverre het gemeten gemeenschapsgevoel ook generaliseerbaar is naar buiten de groepscontext zelf, is gevraagd hoezeer mensen zich verbonden voelen met het koor als ze buiten de bijeenkomsten om aan het koor moesten denken. Overigens hoeft die mate van generaliseerbaarheid uiteraard niet voor iedereen hetzelfde te zijn.

Voor het testen van hypothese 1 is gevraagd naar de *aanwezigheidsfrequentie* van de koorleden. Een hogere aanwezigheidsfrequentie wordt beschouwd als méér muzikale activiteit. Daarmee wordt, in overeenstemming met de theoretische benadering, een brede opvatting van ‘muzikale activiteit’ gebruikt, want het bijwonen van koorrepetities gaat uiteraard over meer dan alleen het eigenlijke zingen en luisteren. Aanwezigheid zal op twee manieren benaderd worden: de eerste manier is (1) het *absolute* aantal repetities dat iemand heeft bijgewoond op het moment van invullen van de enquête, de onafhankelijke variabele. De tweede manier is (2) het *percentage* door de respondent bijgewoonde repetities van het totale aantal afgelopen repetities op het specifieke moment van invullen. In ogenschouw moet worden genomen dat laatstgenoemde waarschijnlijk voor een groot deel de toewijding meet die iemand *vooraf* al heeft.

In de regressieanalyses zal worden meegenomen of mensen die dit jaar meezingen lid zijn van de kerkelijke gemeente en of ze daar eerder met een koorproject hebben meegedaan. Dit omdat beide dingen samen kunnen hangen met de mate waarin deelnemers zich al verbonden voelen met de leden van het koor. Daarnaast zal ter controle een aantal aanvullende variabelen worden bekeken en meegenomen zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, eerdere muzikale ervaring in groepscontext en hoeveel mensen op het koor de respondent bij aanvang al kende.

Voor de andere hypothesen is aan de respondenten gevraagd naar (1) *de mate waarin ze zich op hun gemak voelen* en (2) *de ervaren gemeenschappelijke spirit* in specifieke muzikale en conditionele situaties. Opnieuw middels een vijfpunts-Likertschaal. Beiden zijn namelijk belangrijke indicatoren van sociale verbinding (Bolliger en Inan, 2012). Er zal gebruikt gemaakt worden van een t-toets, waarbij het gemiddelde van deze waardes wordt vergeleken met de gemiddelde waarde op de gevalideerde gemeenschapsschaal.

Beschrijvende statistieken

Van de respondenten geeft 65% aan primair mee te doen omdat ze van zingen houden, voor 16% is dat om sociale redenen en voor nog eens 16% primair om religieuze redenen (‘om God te aanbidden en

daarmee iets uit te dragen'). 28 van de 31 deelnemers geven aan lid van de kerkelijke gemeente Kruispunt Vathorst te zijn. Met slechts vijf mannelijke respondenten zijn de mannen, min of meer verhoudingsgewijs met het hele koor, sterk ondervertegenwoordigd.

Er zijn geen missende data voor de gemeenschapsschaal. De schaal is tamelijk normaal verdeeld, met een gemiddelde score van 3,71 op een schaal van 1 tot 5. Er is een redelijke spreiding maar alle observaties zitten boven de verondersteld 'neutrale' score van 3. Het zelf-gerapporteerde gevoel van verbondenheid met de eigen stemgroep ligt gemiddeld iets hoger dan het gevoel van verbondenheid met de andere koorleden in het algemeen, maar het verschil is niet groot. Mensen zeggen zich gemiddeld (3,39) ook buiten de repetities om verbonden met het koor te voelen. Er lijken aanwijzingen te zijn dat de mannelijke leden zich over het algemeen meer verbonden voelen met het koor dan de vrouwelijke leden, maar vanwege de kleine aantallen zijn hier geen conclusies aan te verbinden.

Hypotheses toetsen en voorlopige interpretatie resultaten

De eerste hypothese luidde als volgt:

H1: Meer muzikaal-vocale activiteit in een groepscontext resulteert in meer sociale verbinding (ten minste binnen de groep zelf)

Van daaruit zou verwacht worden dat hoe meer repetities een koorlid heeft, hoe meer gevoel van verbinding deze persoon heeft met het koor. Op basis van de resultaten is er geen reden om aan te nemen dat koorleden die vaker aanwezig zijn geweest zich meer verbonden voelen met de koorleden. Dat geldt zowel voor de absolute als relatieve aanwezigheidsfrequenties. Doordat zowel de sample als de spreiding in aanwezigheidsfrequenties relatief klein zijn is er weinig verklaringskracht, wat het ook erg lastig maakt een eventueel verband te signaleren.

De andere hypotheses zijn gericht op de mate waarin leden zich verbonden voelen met de groep in verschillende vocaal-muzikale en conditionele situaties:

MENSEN ERVAREN MEER GEVOEL VAN VERBINDING MET HET KOOR...

H2: ...tijdens het zingen zelf dan tijdens de rest van de repetitie

De koorleden voelen zich met een gemiddelde score van 4,39 (op een schaal van 1 tot 5) over het algemeen meer op hun gemak tijdens het eigenlijke zingen dan in de pauzes en de momenten om de repetitie heen. Hetzelfde geldt voor de ervaren gemeenschappelijke spirit (gemiddelde van 4,42). Zangoefeningen vormen een uitzondering: de gemeenschappelijke spirit is dan gemiddeld ook hoger, maar mensen voelen zich minder op hun gemak dan tijdens het zingen van stukken. Een respondent geeft aan dat sommige zangoefeningen 'wat ongemakkelijk' zijn, maar 'dat is juist goed/oké'. Opvallend is dat het versterkte gevoel van gemeenschappelijke spirit niet

zichtbaar is wanneer gekeken wordt naar passieve deelname (momenten dat anderen aan het zingen zijn).

H3: ...*als het hele koor tegelijk zingt*

De resultaten bevestigen dat de koorleden zich gemiddeld meer op hun gemak voelen wanneer het hele koor samen zingt dan wanneer alleen de eigen stemgroep zingt. Dit zou verklaard kunnen worden door kleine stemgroepen (tenor/bas) die tijdens repetities soms met slechts twee personen zijn. Er is geen significante stijging gevonden als het gaat om de gemeenschappelijke spirit ten opzichte van de algemene score op samen zingen.

H4: ...*tijdens het zingen van klassieke/melodische muziek dan van populaire/swingende muziek*

De resultaten wijzen een tegengestelde relatie uit: de koorleden voelen zich meer op hun gemak tijdens het zingen van swingende muziek dan tijdens het zingen van meer klassieke muziek én ze ervaren dan een grotere gemeenschappelijke spirit. De vraag kan gesteld worden of de traditionelere muziek wel degelijk meer sociaal-culturele betekenis heeft in de context van de gemeente Kruispunt Vathorst, waar mensen gewend zijn met een band relatief vlotte nummers te zingen.

H5: ...*in het geval van éénstemmigheid dan van meerstemmigheid*

Tijdens meerstemmig zingen voelen mensen zich op hun gemak en in vergelijking tot éénstemmig zingen ervaren mensen een grotere gemeenschappelijke spirit. Opnieuw lijkt hier dus sprake te zijn van een tegengesteld effect, wat wellicht suggereert dat de gezamenlijkheid juist in het meerstemmig zingen ervaren wordt. Hierin zou ook de ligging een rol kunnen spelen.

H6: ...*als de ligging van de te zingen partij prettig is*

De koorleden voelen zich gemiddeld significant minder op hun gemak op het moment dat hun te zingen partij als nogal hoog of juist laag ervaren wordt. Dat kan enige ondersteuning geven voor de hypothese. Naar de ervaren gemeenschappelijke spirit is niet gevraagd.

H7: ...*als in de landstaal wordt gezongen*

Er zijn geen aanwijzingen om aan te nemen dat de gezongen taal van invloed is op de mate waarin koorleden zich op hun gemak voelen. Daarbij moet gezegd worden dat er tijdens dit project naast het Nederlands niet in andere talen is gezongen dan het Engels en het Latijn.

H8: ...*als ze het stuk dat gezongen wordt kennen*

Koorleden voelen zich met een gemiddelde score van 3,39 significant minder op hun gemak tijdens het zingen van een onbekend stuk dan wanneer het gaat om zingen in het algemeen. Dit kan ondersteuning bieden voor de gestelde hypothese. Ook voelen mensen zich gemiddeld duidelijk minder op hun gemak wanneer ze hun partij even kwijt

zijn, of niet weten wat ze moeten zingen (score 3,16). Naar de ervaren gemeenschappelijke spirit is niet gevraagd.

H9: ...*als er vooruitgang geboekt wordt*

Met een gemiddelde score van 4,67 ervaren de koorleden een tamelijk grote gemeenschappelijke spirit wanneer ze het gevoel hebben dat een stuk 'echt mooi begint te klinken'. Ook voelen de koorleden zich dan (gemiddelde score 4,61) op hun gemak. Dit geeft enige ondersteuning voor de hypothese.

H10: ...*als mensen de sfeer als goed ervaren*

Mensen voelen zich naar eigen zeggen behoorlijk op hun gemak als er 'veel gelachen wordt' en ze ervaren dan ook een sterke gemeenschappelijke spirit (gemiddelde score van beiden: 4,26). Deze score is significant hoger dan die van de algemene gemeenschapsschaal en die van de ervaren gemeenschappelijke spirit tijdens de pauzes en om de repetities heen. Los daarvan geeft meer dan de helft van de respondenten aan dat de algehele sfeer een belangrijke rol speelt in of hij of zij de ruimte voelt om voluit te zingen. Al met al suggereert dit dat de sfeer bijdraagt aan het gevoel van verbinding (alhoewel niet méér dan de actie van het zingen zelf) én aan de ruimte die de koorleden ervaren om voluit te zingen.

H11: ...*als mensen de opstelling van de dirigent als prettig ervaren*

13 van de 31 respondenten geven aan dat de dirigent een belangrijke rol speelt in de ruimte die ze voelen om voluit te zingen. Koorleden geven niet aan dat ze zich minder op hun gemak voelen of een minder sterke gemeenschappelijke spirit ervaren wanneer ik als dirigent 'mijn dag niet heb'. Als vanzelfsprekend kan hier sprake zijn van een enorme social desirability-bias. Iemand geeft aan dat de mate waarin de dirigent de stemgroep waardeert invloed heeft op in hoeverre de respondent zich op het gemak voelt. Iemand anders benoemt, ter aanvulling, de ongedwongen manier van werken die helpt in het leerproces.

H12: ...*als de tekstuele inhoud als gezamenlijk ervaren wordt*

Gevraagd is naar het gevoel van een gemeenschappelijke spirit 'als we samen bewust God aanbidden'. Er zijn geen aanwijzingen om aan te nemen dat dit gevoel sterker is dan in het geval van zingen in het algemeen. De vraagstelling is niet optimaal en dit maakt dat er op basis van deze informatie lastig uitspraken te doen zijn, maar ondersteuning voor de hypothese geeft het in ieder geval niet.

APPENDIX C: TEKORTKOMINGEN EN SUGGESTIES VOOR NADER ONDERZOEK

Het survey-onderzoek gaat slechts over één case study bij een klein koor waardoor generalisatie niet mogelijk is en er slechts suggesties kunnen worden gedaan over mogelijke mechanismes. Er is niet overal even perfect aan de assumptie van normaliteit voldaan. Bovendien zou de dubbelrol als dirigent en onderzoeker de objectiviteit en validiteit van het onderzoek in het geding kunnen brengen. Om een meer compleet beeld te krijgen is het uiteraard nodig soortgelijk onderzoek te herhalen bij andere muziekverenigingen en een grotere diverse groep dirigenten te interviewen. Twee exacte meetmomenten in verschillende fases van het koorproject hadden het mogelijk gemaakt beter te kijken naar de ontwikkeling van de sociale verbinding gedurende het proces.

Om onderzoek naar sociale verbinding in muzikale groepscontexten te verdiepen lijkt het nuttig om duidelijkere definities van ‘sociale verbinding’ te beschrijven. Op basis daarvan kan gerichter worden gekeken naar hoe dit zich ontwikkelt in een muzikaal groepsproces. Onderscheid kan bijvoorbeeld gemaakt worden tussen een *ervaren gemeenschappelijke spirit* die zich in principe kortdurend voordoet en een *duurzamer gevoel van verbinding en gemeenschap* voor de langere termijn. Daarnaast kan ook naar *productief sociaal kapitaal* gekeken worden, zoals netwerkuitbreiding door deelname aan muzikale groepsactiviteiten. Wat betreft muzikale en conditionele factoren kan binnen een koorsetting onder meer onderzoek gedaan worden naar de sociale effecten van uit het hoofd zingen en aandacht voor gezamenlijke tekstbeleving.

Voor inzage in de empirische data, de survey of de statistische analyses: neem contact op via www.timonvanvelzen.nl/contact

Op deze website vindt u onder ‘onderzoek’ ook de link naar de genoemde sociologische bachelorscriptie.